

JEGYZETEK

- 1 -s. -s. (Mónus Illés): A bolsevizmus likvidációja. Szocializmus, 1935. március. 129.
 2 -s. -s. „A harmadik erő”. Szocializmus, 1935. március. 131.
 3 -s. -s. „A harmadik erő”. Szocializmus, 1935. március. 132.
 4 Mónus: Világ gazdasági problémák. Szocializmus, 1937. 2-3. sz.
 5 Uo.
 6 Mónus Illés: Ábránd és valóság. Szocializmus, 1937.
 7 Otto Bauer jelentősége: Szocializmus, 1938. július-augusztus. 320.

Glück Jenő

SAJTÓJELENTÉSEK A ZSIDÓKÉRDÉS RŐL ROMÁNIÁBAN ÉS ÉSZAK- ERDÉLYBEN (1940-1944)

A második világháború éveiben a Hitler-ellenes koalíció és a semleges országok sajtója fokozott figyelemmel kísértte a tengelyországokban ezen országok és szövetségeseik által foganatosított antiszemita intézkedéseket. A koraabeli svájci, svéd, angol, palesztinai, vatikáni sajtóorgánumok látókörre kiterjedt, természetesen, Romániára és Észak-Erdélyre is, ez utóbbi sokszor a Magyarországra vonatkozó általános beszámolók keretében.

A diplomáciai kapcsolatok megszakadása, majd a hadiállapot beállta megszűktette a független tudósítók körét, a semleges országokból származó újságírók pedig erős korlátozással talál magukat szemben. Így például az Egyesült Államok és Románia közötti hadiállapot beállta előtt az United Press tudósítója 1941 őszén eljutott Transznistriába, amely már a román hadsereg igazgatása alatt állt. A tudósító a katonai sajtószolgálat „vendég-

szereteté” élvezte, és így a legényesebb kérdésekről nem is értesülhetett. Az említett lapok híradásai hiányosak, olykor részletekben tévesek, megjelenésük pedig sokszor várat magára. Ám cikkek lényegbevágó és demokratikus nézőpontot tükröznek.

A romániai zsidókérdés újabb állomását jelentette az 1940. augusztus 9-i rendelet, amely a bukófélben lévő királyi diktatúra (1938-1940) kísérlete volt, hogy magát valahogyan „szalonképessé” tegye a náci Németország számára. Antonescu tábornok és a vele szövetséges vasgárda szeptember 6-án uralomra került kormányzata immár teljesen lecsatlakozott a fasiszta nagyhatalmakhoz és a faji antisemitizmus a rendszer lényegéhez tartozóvá vált.

Ugyanebben az időben — késéssel — jutottak a világ demokratikus közvéleményének tudomására az 1940 nyarán Moldvában történt pogromok. A Palestine Post szeptember 24-én az áldozatok számát Dorohoiban 40 halottra és 100 sebesültre becsülte, ami túlhaladta a tényleges számot. Szeptember 30-án beszámolt arról, hogy a Csernovicból a szovjet megszállás elől menekülő zsidókat leszállították a vonatokról és megfosztották csomagjaiktól.¹

A demokratikus sajtó ellenérzéssel fogadta az Antonescu-rendszert. Így például a New York Times szeptember 10-ikén az új hatalom negatívumai között kiemelte virulens antisemitizmusát. Az Osservatore Romano szeptember 11-én közölte, hogy az izraelita választás törvényes elismerését megvonták és csupán ott tűnik meg, ahol nagyobb számú híve van. Horia Sima, a vasgárda vezetője egy olasz fasiszta újságnak adott nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy e politika „lépést tart a totalitárius zsidóellenes elvekkel”. Szó esett a fajel-

KISEBB CIKKEK

1365

mélet bevezetéséről és ami ellenkezik a „hebraizmussal”.² A vatikáni újság október 17-én jelezte Antonescu tábornok szembenállását „a zsidó befolyással”.³

Rövidesen hírek kerültek a külföldi sajtó hasábjaira a zsidók eltávolítására különböző területekről. A londoni Times ismertette kirekesztésüket a színházi és művészeti életből.⁴ Ugyanezen intézkedésről beszámolt az Osservatore Romano is.⁵ A Neue Züricher Zeitung szeptember 29-én arról tudósított, hogy a zsidókat kizárják a falusi földtulajdonosok sorából, tekintet nélkül a birtok nagyságára. A Palestine Post november 13-án közölte, hogy elkobozták a palesztinai jövő földművelőket előkészítő gyakorló gazdaságokat is.⁶

Az említett svájci újság budapesti tudósítója nyomán október 3-án hírül adta, hogy a bukaresti kormány a beszárabiai és észak-erdélyi menekülteknek a zsidók elbocsátása révén óhajt állást biztosítani. Október 25-én jelent meg a hír Comşa különleges megbízott kinevezéséről, akinek feladatául tűzték ki „a zsidó érdekeltségek román kézbe juttatását”.⁷ Példaként közölték október 7-én, hogy Brailában bizottság alakult a zsidó gabonakereskedők lefoglalására és a készletek „belágyasztására”.⁸

Ugyancsak a Neue Züricher Zeitung ismertette november 18-án, hogy a zsidó orvosok működését a zsidók gyógyítására korlátozták. Romániában 1919 után bevándorolt orvosokat teljesen kirekesztették. Atvette a német sajtóügynökség híradását is a zsidók folytatódó elbocsátásáról.⁹ December 5-én a hajózási társaságok és általában a vízi szállítóeszközök kisajátításáról értesült az olvasó.¹⁰

A hatóságok zsidóellenes intézkedései mellett a sajtójelentések beszámoltak a vasgárdisták anarchikus tet-

teiről is. A Neue Züricher Zeitung szeptember 7-én írt először arról, hogy a fővárosban a vasgárdisták betörték egy „román-zsidó áruház” kirakatait.¹¹ November 28-án olvasható a zürichi lapban, hogy a vasgárdisták számos kilengésre ragadtatták magukat. Ezek keretében két (meg nem nevezett) városban pogromra vetemedtek és zsidó üzleteket tettek tönkre. Újabb hírek jutottak külföldre Brassóban, Ploieşti-ben és Turnu-Severinben történt kilengésekről is.¹²

A vasgárda felkelése 1941 január végén élénk sajtóérdeklődést váltott ki. Január 22-ikén a Neue Züricher Zeitungban tudósítás jelent meg a vasgárdisták bukaresti tüntetéséről, akik antiszemita jelszavakat is kiáltottak.¹³ A fegyveres felkelés nyomán január 25-én mintegy 1000 zsidó áldozatot tudott a zürichi szerkesztőség, néhány napon belül azonban helyreigazítást közölt, február 6-án 144-ben jelölte meg a zsidó áldozatok számát, akiket a vasgárdisták meggyilkoltak. Közöttük volt a Zsidó Ügynökség romániai megbízottja is.¹⁴

A lap szerkesztősége külön tudósítót is küldött Bukarestbe. Beszámolója kiemeli, hogy „saját szemével győződött meg a vasgárdisták pusztításairól a zsidónegyedben”.¹⁵ A Palestine Post február 4-én hírt adott a tel-avivi tiltakozó gyűlésről, valamint az áldozatok emlékére tartott böjtéről és istentiszteletről. A londoni Times összefoglalva a fenti eseményeket, január 27-én rámutatott arra, hogy Bukarestben, kivéve néhány — köztük a zsidó — városrészt, immár csend van. Itt a helyzetet meghatározzák a vasgárdisták gyilkosságai, s vitathatatlan tény, hogy a felkelés napjaiban a legtöbb szenvedés a zsidókat érte. A Palestine Post február 23-án nyil-

vánosságra hozta egy szemtanú élményeit a szovjet megszállás alatt álló Csernovicból, beleértve a zsidóellenes légtörést és a jiddis nyelvű lap betiltását.¹⁶

A Neue Züricher Zeitung érdekes elemzést közölt a vasgárdistákkal vérszen leszámloló Antonescu tábornok zsidóellenes politikájáról. A cikkíró találóan állapította meg, hogy az anarchikus megnyilvánulások megszűntek, de a zsidóellenes politika hatósági rendszarbályok révén folytatódik. A szerkesztőség igyekezett számszerű képet alkotni a zsidókérdés alakulásáról. Az 1941-es népszámlálás alapján 302 000 lakost nyilvánítottak zsidónak.¹⁷ Az egymást követő rendszabályok, mint például a földtulajdon felszámolásának beféjezése, a szeszfőzdek, gyógyszerárak, fafel dolgozó vállalatok stb., stb. kisajátítása munkanélküliséget idéztek elő.¹⁸ Fenti tényeket alátámasztandó 1942. június 28-án a Neue Züricher Zeitung közölte a Statisztikai Hivatal birtokába került felmérését, amely szerint 1940 november és 1941 decembere között Bukarestben a zsidó alkalmazottak száma 17 900-ról 9700-ra esett. Országárszenként szintén nagy eltolódások mutatkoztak: Moldvában (35,7%-ról 26,1%-ra), Olteniában (21%-ról 9,3%-ra), Dél-Erdélyben (8,2%-ról 6,1%-ra) Dobrudzsában (6,8%-ról 5,5%-ra) végül Munténiában (4,5%-ról 1%-ra).

Románia hadbalépése nyomán (1941. június 22.) a Neue Züricher Zeitung június 28-i számában vázolta Besszarába Szovjetunió általi bekebelezésének körülményeit. A Palestine Post július 7-én Besszarába és Észak-Bukovina etnikai szerkezetét taglalta, és megjegyezte, hogy románok Transznisztriában is élnek.¹⁹ A hadlesemények hovatovább nyugtalanító jelzések-

kel párosultak. A Neue Züricher Zeitung július 1-jén első oldalán közölte a Rador ügynökség közleményét, amely szerint Jászvásáron „kivégeztek 500 zsidó kommunistát”. Ugyanazon hivatalos forrásból származott az a jelentés, amely szerint a helybeli zsidók román és német katonákra löttek.²⁰

A Palestine Post július 1-én is csak a hivatalos jelentésre szorítkozott. Július 14-én és 18-án megjelent számok már pontosabb adatokat tartalmaznak arról, hogy valójában pogrom történt. Az áldozatok számát 1600-ra becsülik, ami azonban messze a tényleges szám alatt volt. Idézi G. H. Stevens ott járt tudósító benyomásait a zsidóellenes légtörőről. A szerkesztőség tudomást szerzett az Antonescu tábornok által elrendelt vizsgálatról, a vizsgálat eredményei azonban nem jutottak el a jeruzsálemi laphoz.²¹ Más forrásból tudjuk, hogy a Leoveanu tábornok által vezetett vizsgálat a fantázia világába sorolta a jászvásári zsidók bűnösségét, amit azonban nem hoztak nyilvánosságra.

A Neue Züricher Zeitung megállapította, hogy a felszabadított Besszarába mellett a bukaresti kormányzat Transznisztriára is igényt tart és egyidejűleg zsidótlanítani akarja a területeket.²² A Palestine Post november 3. és 4-i számaiban beszámolt a Pruton túl létesített „kényszermunka táborokról”, valójában a grétók felállításáról.²³ November 18-án már helyet kapott a laphoz az észak-bukovinai és besszarabiai zsidók kiűldözése, akiket „kemény tél közepette” kényszerítették Transznisztriába — „valóságos internálótáborokba”. A közhiedelem mintegy 100 000 áldozatról tudott, nagyrészt zsidókról.²⁴ A londoni Times leközölte a Zsidó Ügynökség állásfoglalását, amely felröptette, hogy a Dnyeszter túlra hurcoltakat kitétték „a bor-

zalmas ukrán télnek”.²⁵ A tanulmányozott újságok nem értesültek arról, hogy Popovici csernovici polgármesternek sikerült újjáépítés címén mintegy 17–18 000 embert visszatartani.

Hírek érkeztek a deportáltak továbbábi sorsáról is. A Palestine Post 1942. július 26-án átvett egy Isztambulban készült érkező hírt, amely szerint a tél folyamán Transznisztriában mintegy 30 000 ember fagyott meg. Olyan hírek is érkeztek Jeruzsálembe, hogy további 100 000 zsidó deportálását tervezik, ez alkalommal az 1940-es határokon belüli Romániából. Valójában a besszarabiai és észak-bukovinai deportálások után sor került a dél-bukovinai és Dorohoi megyebeli zsidóság Transznisztriába szállítására. A svéd Aftonbladet című lap teret biztosított egy „román diplomata” nyilatkozatának, aki miután szakított Antonescu rendszerével, Antonescu szemére hányta e szörnységet. A nyilatkozatot átvette a Palestine Post is.²⁶

A deportálások tényét maga Alexianu, Transznisztria kormányzója erősítette meg. A Neue Züricher Zeitung 1941. december 2-i számában ismertette nyilatkozatát a Dnyeszter és a Bug közé telepített zsidókról. Szerinte „falközösségeket” teremtettek, ezeken belül 20-as csoportba sorolták az embereket és egyiküket vezetőként felelőssé tették valamennyiük helybenmaradásáért.²⁷ Megjelent egy törvényrendelet is, amely halálbüntetést írt elő minden 15 életévét betöltött zsidó számára, aki illegálisan elhagyja Transznisztriát.²⁸ A londoni lap 1942. június 16-án jelentette, hogy Bukarestben két hivatalos személyt letartóztattak, mivel csúszópénzeket fogadtak el egyes zsidóknak táborokból való elbocsátása érdekében.²⁹ A Neue Züricher Zeitung 1943. május 5-én mérleget készített a

transznisztriai helyzetről és kiemelte, hogy a mostoha körülmények következtében a gettóba zártak száma mintegy 75 000-re olvadt.³⁰

Súlyos felbolydulás követte a román hadsereg odesszai főhadiszállásának felrobbantását. A Neue Züricher Zeitung 1941. október 25. és 28-i számaiban a hivatalos közleményre szorítkozott, valamint az United Press tudósítojának már említett úti beszámolójára, akinek azonban alig volt mozgásterre. E tudósító révén 1941. október 30-án csupán anyai hírlett, hogy sok zsidó a város kiürítése előtt a Krimbe menekült. Kísérői viszont azt állították, hogy az ukránok hitlerista kézre adtak számos zsidót, akikkel rövid úton végeztek.³¹

A Palestine Post október 29-én beszámolt az odesszai gettó felállításáról, amit a hatóságok azzal indokoltak, hogy zsidók ellenséges cselekményekben vettek részt. A Dagens Nyheter svéd újság szerint a zsidókat azért büntették, mivel résztvettek a város védelmében.³² Az események lényegét először az amerikai NBC rádióállomás adta hírül, és közleményeit a jeruzsálemi újság is átvette. Kiderült, hogy 25 000 zsidót, köztük asszonyokat és gyermekeket lemészároltak, egy részüket pedig barakkba zsúfolták, majd felgyújtották azt.³³

A háborús események mellett 1941 végén és a következő év folyamán Románia tulajdonképpeni államterületén is folytatódott a zsidósággal szembeni intézkedések sorozata. E politika megvalósítása érdekében az intézkedések fogantatására új hatóságot hoztak létre. Ugyanakkor azonban kiderült, hogy a zsidók teljes eltávolítása a gazdasági életből káros, és ezért bizonyos szabályozások voltak kénytelenek bevezetni. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy egyelőre eltűntek, sőt szorgalmazták a kereskedelemben és az i-

parban egyes zsidók és románok között létesített fiktív társulásokat, valamint a zsidó szakemberek megkettőzését egy strohmannal.³⁴ Az Osservatore Romano 1942. augusztus 13-án hírt adott arról, hogy az idegen állampolgárságú zsidó javait visszaszolgáltatják.³⁵ Valójában ez az intézkedés a külföldön fogyanatosított megtorló rendszabályok nyomán született.

Súlyos kérdést jelentett a zsidók ki-rekesztése a katonai szolgálatból és felhasználásuk ügynevezett „közhasznú munkára”. Nemzetközi visszahatást váltott ki, hogy a zsidókat 1942 elején hóeltakarítási munkára mozgósították és azzal fenyegették, hogy a távolmaradók Transznisztriában kötnek ki.³⁶ A Neue Züricher Zeitung 1942. július 14-én megjegyezte, hogy az érvényben lévő szociális törvényrendelet azonos elbánásban részesíti a zsidókat a büntetett elöltek miatt becsstelenné nyilvánítottakkal.³⁷ Augusztus 14-én a lap jelezte, hogy a munkaszolgálatosok saját ruhájukban dolgoznak és több más hátrányt is szenvednek.³⁸

A Palestine Post 1942. július 26-án ismertette a városi zsidó ingatlanok ki-sajátítását.³⁹ Az idézett svájci lap ismételt megjegyezte, hogy a „zsidóvéretek” csökkentett élelmiszeradagokban részesülnek.⁴⁰

A zsidóságra 1943-ban kivetett 4 milliárd, négy hónap alatt fizetendő külön adó híre 1943-ban szerepel az Osservatore Romano és a Neue Züricher Zeitung hasábjain.⁴¹ Fildermann, a romániai zsidóság vezetőjét — tiltakozó levelére válaszként — Antonescu mar-sall rendelkezésre Transznisztriába deportálták. A befizetésekre végül is haszálással került sor; a Neue Züricher Zeitung 1943. június 30-i híradása szerint az első részlet 550 milliót tett ki.⁴²

A felemás intézkedésekkel párhuzamosan tovább kásértettek a teljes deportálás tervei. A Vichy-kormány szolgálatában álló Havas O. F. I. hírgyűnőiség 1942 augusztusában jelentette, hogy az összes idegeneknek és zsidóknak, akik 1940 szeptember elseje után telepedtek le Bukarestben, távoznok kell a fővárosból, különben Transznisztriába küldik őket.⁴³

A londoni Times 1942. július 24-én úgy értékelte a helyzetet, hogy az Antonescu-rendszer végcélja a társadalom „megtisztítása” a zsidóktól.⁴⁴ A Palestine Post augusztus 24-én arról tudósított, hogy e folyamatot 1943 augusztusáig be öhajtják fejezni és első lépésként októberig 185 000 embert deportálnak.⁴⁵ A Neue Züricher Zeitung is rendelkezett hasonló értesülésekkel. Szerinte azonban a kormányon belül elmentéses álláspontok léteznek. Valóban, 1942 szeptember elseje után az ügy lekerült a napirendről és az aradi zsidók, valamint általában az újabb hulláma kijelölt dél-erdélyiek helyükön maradhattak.⁴⁶ Igaz, 1943 márciusában a Canterbury-i érsek aggodalmát fejezte ki 60 000 egyén Lengyelországba történő deportálása ügyében, e hírek azonban már nem a kormányzat terveit, hanem a berlini kormányzat öhaját fejezték ki.⁴⁷ Kétségtelen, hogy a háború folyamán megváltozott erőviszonyok arra késztették Antonescu rendszerét, hogy 1942 őszétől kezdve távolodjon eredeti vonalától.

A sajtójelentések bizonyos fényt vetnek a Romániából történő kivándorlásra is. Politikai okokból 1940 őszén és a következő év elején még kisszámú csoportok vándorolhattak ki Palesztinába. A Palestine Postból értesülhetünk, hogy egy 60 tagú csoport Törökországon és Szírián keresztül 1940 novemberében brit engedéllyel érkezett Palesztinába.

A következő év február 23-án a lap leközölt egy hírt, amely szerint 400-an érkeztek Isztambulba és ott utazási körülményeik miatt súlyos panaszokodtak. Február 26-án közölték, hogy Palesztina északi határát újabb 60 romániai bevándorló lépte át. Március 2-án tudósítás jelent meg egy 75 fős csoportról, amely Szírián keresztül utazott és néhány romániai kivándorlót is felvett. E csoport tagjai is kevésbé kedvezően jellemezték az őket útjukra bocsátó hatóságokat. A Palestine Post ugyancsak március 2-án közölte, hogy az év harmadik negyedében 750 bevándorlói engedély áll rendelkezésre, de jelentkező már nem akadt. A következő évben hírek keltek szárnyra gyermekek kivándorlásáról Palesztinába. A londoni Times és a Palestine Post 870 kivándorlóról tudott, valójában jóval kevesebben utazhattak, köztük 110 Romániából.⁴⁸

Bejárta a világot a Struma nevű hajó tragédiája, amely fedélzetén 800 kivándorlóval 1942-ben Konstancából indult. A londoni Times, Palestine Post és a Neue Züricher Zeitung részletesen foglalkoztak a szerencsétlenséggel és kiemelték, hogy egyetlen túlélő maradt. A tragédiát akkor érthető módon, a náciik számlájára írták. (Mára kiderült, hogy egy szovjet tengeraltjáró okozta a szerencsétlenséget.) Az erkölcsei feleséget illetően a vádak úgy a bukaresi kormányt, mint az angol hatóságokat illették. Chaim Weizmann, a Zsidó Világtkongresszus elnöke bírálta az angol kormányt, mivel megakadályozta a hajó kikötését Palesztinában és az a Fekete-tengeren bolyongott.⁴⁹ A Palestine Post 1942. március 30-án dokumentálta, hogy kiengedtek a kikötőből a Strumát, amely rég megértt a kislejtezésre és 120 tonnás befogadó képességét meghaladó utast vett fel.⁵⁰

Az antoneskánus kormány mér-séklődő antiszemita politikája hosszú szünet után 1944-ben lehetővé tette nagyobb szabású kivándorlás tervezését. A Palestine Post 1944. április 4-én közölte, hogy 240-en szálltak partra Haifában. Április 20-án híradás jelent meg 234 fő érkezéséről, köztük 163-an felkészültek bekapcsolódni a földművelésbe. Május 25-én kelt beszámoló szerint egy bolgár hajó kötött ki a bevándorlók-kal fedélzetén. Az egyre érkező csoportok közül kivált 200 árva, akiknek szülei Transznisztriában áldozatul estek. Tudósítások jelentek meg 1944 augusztusában a Mefkure elsüllyedéséről, ami valószínűleg náci büntetett volt. 51 Ugyan-nében az időben hírek keringtek 40 000 ember kiengedéséről Romániából, elérte 5000 gyermeket is.⁵²

Romániában 1944. augusztus 23-án bekövetkezett fordulat egyelőre véget vetett a kivándorlásnak, mivel a tenger-part szovjet ellenőrzés alá került.

A kivándorlással párhuzamosan nőttek a Transznisztriában még életben lévő deportáltak megsegítésének lehetőségei, elsősorban a Joint révén. A Palestine Post 1944. április 7-én teret biztosított Lanner rabbi beszámolójának, aki szerint a transznisztriai 180 000 deportáltból még 64 000 van életben. Más forrás csupán 40 000-ról tudott.⁵³

A hadihelyzet rohamos változása közepette sikerült a szovjet csapatok viszatérése előtt néhány árva csoportot Romániába szállítani Transznisztriából. A Palestine Post július 25-én jelentette, hogy 48 árva Haifába érkezett, augusztus 18-án pedig tájékoztatták a nyilvánosságot egy nagyobb csoport útvonaláról. A világ közvéleményét a sok gyászos hír mellett kedvezőtlenül érintették az „igaz-zakról” szóló tudósítások. A Palestine Post 1942. április 24-én kiemelte, hogy több

magasrangú román tiszt tiltakozott a felszabadított területen végbemenő szörnységek ellen. Nikódim görögkeleti pátriárka is felemlítte szavát a pogromok ellen és fíradozásának támogatását kérte Elena anyakirálynőtól. A Jeruzsálemi szerkesztőség tudomására jutott a pátriárka és Kili inger bukaresi náci nagykövet szócsatája. Ez utóbbi a pátriárkával szemben cinikusan az „is-tengyilkosság” hiedelmét és Rosenberg modern pogányságot hirdető érveit hozta fel. 1944. január 3-án értesülés jelent meg, amely Mihály király tiltakozásáról szólt a zsidókat sújtó rendkívüli adó ellen. 54 Más forrásokból értesülünk Bálan szebeni metropolita, az ellenzék vezérfiai (I. Manu és I. C. Frátienu), Andrea Cassulus pápai nuncius és René de Weck svájci diplomata erőfeszítéseiről a romániai zsidóság érdekében.

JEGYZETEK

- 1 Palestine Post (köv. P. P.) 1940. IX. 24., I. IX. 30. 1., New York Times 1940. IX. 7. 4.
- 2 Osservatore Romano (köv. O. R.) 1940. IX. 11., 1.
- 3 Uo. 1940. X. 17., 1.
- 4 Times, 1940. IX. 11., 3.
- 5 O. R. 1940. IX. 26., 1.
- 6 Neue Züricher Zeitung (köv. N. Z. Z.), Mittagausgabe 1940. IX. 29., 2. P. P. 1940. XI. 13., 3.
- 7 N. Z. Z. Fernausgabe 1940. X. 3., 2., Mittagausgabe 1940. X. 25., 8.
- 8 Uo. 1940. X. 31., 5.
- 9 Uo. Morgenausgabe 1940. XI. 18., 2.
- 10 Uo. Fernausgabe 1940. XII. 5., 2.
- 11 Uo. Morgenausgabe 1940. IX. 7., 1.
- 12 Uo. Mittagausgabe 1940. XI. 28., 1., 1940. XII. 1., 2.
- 13 Uo. 1941. I. 22., Fernausgabe 1941. I. 22., 2.
- 14 Uo. 1941. I. 27., 1. 1941. I. 29., 2. Morgenausgabe 1941. II. 6., 2.
- 15 Uo. Mittagausgabe 1941. I. 27., 1-2.
- 16 Times 1941. I. 27., 4., 1941. I. 28., P. P. 1941. II. 5., 3., 1941. II. 23., 4.
- 17 N. Z. Z. Morgenausgabe 1941. VI. 19., 1., 1943. VIII. 14., 2.
- 18 Uo. 1941. V. 5., 2., P. P. 1941. III. 31., 4.
- 19 Uo. 1941. III. 30., 3., 1941. VII. 7., 1., N. Z. Z. Mittagausgabe 1942. VI. 28., 2.
- 20 Uo. 1941. VII. 1., 1.
- 21 P. P. 1941. VII. 1., 2., 1941. VII. 14., 4., 1941. VII. 18., 2.
- 22 N. Z. Z. Fernausgabe 1941. VIII. 18., 1-2.
- 23 P. P. 1941. XI. 3., 1., 1941. XI. 4., 1.
- 24 Uo. 1941. XI. 18., 1.
- 25 Times 1942. III. 5., 5.
- 26 P. P. 1942. VII. 26., 3., 1942. VIII. 24., 3.
- 27 N. Z. Z. Morgenausgabe 1941. XII. 2., 2.
- 28 Uo. Fernausgabe 1942. IX. 23., 2.
- 29 Times 1942. VI. 3.
- 30 N. Z. Z. Mittagausgabe 1943. V. 5., 3.
- 31 Uo. Fernausgabe 1941. X. 25., 2. Mittagausgabe 1941. X. 28., 2. Abendblatt 1941. X. 30., 1.
- 32 P. P. 1941. X. 29., 1.
- 33 Uo. 1941. XI. 18., 1. 1942. I. 9., 1., 1942. III. 16., 1., 1944. IV. 13., 1., 1944. VI. 15., 1.
- 34 N. Z. Z. Fernausgabe 1942. II. 4., 1., 2., Fernausgabe 1942. III. 17., 2.
- 35 Uo. 1942. VIII. 10., 2. O. R. 1942. VIII. 19., 1.
- 36 N. Z. Z. Mittagausgabe 1942. I. 22., 2.
- 37 Uo. 1942. VII. 14., 2.
- 38 Uo. Fernausgabe 1941. VIII. 5., 2. Mittagausgabe 1941. VIII. 14., 2. P. P. 1942. II. 9., 3., 1942. II. 23., 1., 1942. I. 8., 3.
- 39 Uo. 1942. VII. 26., 3.
- 40 N. Z. Z. Mittagausgabe 1942. VIII. 21., 2. Morgenausgabe 1943. I. 8., 2.
- 41 O. R. 1942. VII. 13-14. 1.
- 42 N. Z. Z. Abendblatt 1943. V. 13., 2. Morgenausgabe 1943. V. 24., 2. Morgenausgabe 1943. VI. 30., 2. Mittagausgabe 1943. VI. 9., 2.
- 43 Uo. Fernausgabe 1942. VIII. 15., 2., P. P. 1943. VII. 23., 3.
- 44 Times 1942. VII. 24., 5.
- 45 P. P. 1942. VIII. 24., 3.
- 46 N. Z. Z. Mittagausgabe 1942. XI. 20., 2. Morgenausgabe 1942. X. 30., 2.
- 47 Uo. 1943. III. 25., 2.
- 48 P. P. 1940. XI. 28., 3., 1941. II. 23., 1., 1941. II. 26., 1., 1941. III. 2., 1.
- 49 Uo. 1942. II. 27., 1., 3., 1942. II. 28., 3., 1942. III. 5., 5., 1942. III. 9., 2., 1942. III. 6., 3., 1942. III. 15., 3., 1942. III. 30., 3., 1942. VIII. 24., 3., Times 1942. V. 26., 5.
- 50 P. P. 1942. VIII. 3., 4.
- 51 Uo. 1944. IV. 4., 3., 1944. IV. 20., 3., 1944. V. 25., 3., 1944. VI. 11., 3., 1944. VII. 23., 3., 1944. VII. 2., 3., 1944. VII. 10., 1., 1944. VII. 11., 1., 1944. VIII. 14., 2., 1944. VIII. 20., 3.
- 52 Uo. 1944. VI. 26., 3.
- 53 Uo. 1944. III. 29., 1., 1944. IV. 2., 1., 1944. IV. 3., 1., 1944. IV. 7., 3.
- 54 Uo. 1944. VII. 25., 3., 1944. VIII. 18., 3., 1942. IV. 24., 3., 1944. I. 3., 3., 1944. IX. 22., 1.

VITA

AUDIATUR ET ALTERA PARS

Válasz Tilkovszky Loránt professzor úrnak

„Csak nagyon nagy távolságból és minden belső értékeltség nélkül lehetne egy korszak történelmét objektíven megítélni.”

Oswald Spengler

Igen nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy a kevésbé ismert vidéki kiadónál ezer példányban megjelent Trianon-Belvedere-Hadhaladás című írásom olyannyira felkeltségre gerjesztette a magyar történetírást, hogy a tárgyalat korszaknak egyik legkiválóbb ismerője, Tilkovszky Loránt, sokévtizedes historikus tevékenységének gazdag tárházából merítve, a Századok 3. számában hét oldalon keresztül foglalkozott ezzel a szerény kivitelezésű s néhány hét alatt elfogyott „paperback” könyvecskével. Sajnos meg kell állapítanom, hogy a recenzio számos esetben pontatlanul, fontos szavakat, mondatrészeket ki-hagyva idézi, s emellett az írástól való távol álló értelmet tulajdonít — és cáfol — írásomnak, melynek állítása távol állott tőlem. Ez készletet arra, hogy a Professor Úr iránt érzett minden tisztelettem ellenére, kiálljak könyvem védelmére, melynek minden soráért felelősséggel tartozom.

Nem kívántam a történetírás céhbeli kitűnőségeinek haragját felkelteni, önálló forráskutatás alapján újszerű állításokkal előállni, pusztán a lassan már áttekinthetetlen terjedelmű irodalomnak évtizedeken át történő sub rosa tanulmányozásából egy kézikönyvet összeállítani a „magyar népek ki ezt olvassa?”. Amely írásban megtalálhatók az események, emberi mértékben szerepelnek a korábban vagy felísteni pózokban vagy diabolikus gonoszságban — esetleg bárgyúan naiv együgyűségben — megrajzolt főszereplők, egymással szembeállítva megtalálhatók az eseményekhez kapcsolódó nézetek. Állásfoglalásom kialakításánál mindig igyekeztem az adott pillanat lehetőségéből kiindulni. Egyetlen percere sem tévesztetem szem elől, hogy Magyarország sorsa nem a Sándor-palotában dőlt el, hanem mindenkor figyelembe kellett venni a Kisantant fővárosainak, majd Róma és Berlin, London és Párizsnak véleményét. Nem volt közömbös Versó állásfoglalása s ahogyan a háború „világháborús” méreteket öltött, mindinkább előtérbe került Moszkva és Washington szerepe. Természetszerűleg nem lehetett kihagyni a hadszínterek katonai történéseit sem.

Sajnos a történetírás nem ismeri a statisztikában jól bevált viszonyszámokat, melyeknek alapján objektív összehasonlítás alapokkal lehetne rendelkezni. Ilyen volna pl. az egy szövegoldalra eső forrásmunkák száma vagy éppenséggel ennek reciprok értéke. Ennek hiányában csak szubjektív módon lehet megállapítani, hogy egy-egy szerző a tárgyalat anyagot kevésbé, eléggé vagy „hiánytalanul” ismer-